

να βασίζεται σε προσεκτική μελέτη ή σε αυθάδη άγνοια. Αλλά εικάζω, σε τελική ανάλυση, θα πει πιστεύω. Ο Σαραντάκος ερεύνησε προσεκτικά και διδάχτηκε ευσυνειδήτητα. Για να αποτολμήσει ωστόσο ένα τέτοιο εγχείρημα, διαθέτει μεγάλα αποθέματα πίστης.

Κλείνοντας το βιβλίο αναρωτήθηκα σε ποιο βαθμό άλλαξε η εικόνα που είχα για τον Ιησού. Το χριστιανικό φορτίο 2.000 χρόνων είναι πολύ μεγάλο για να το σηκώσει μόνος ένας άνθρωπος. Ακόμα κι αν πειστούμε ότι οι υποθέσεις του Σαραντάκου είναι ορθές, μου φαίνεται σίγουρο ότι ο Ιησούς θα επιστρέψει στη σκέψη μας ως ένα πρόσωπο. Αλλά τι ακριβώς θα πει ένα πρόσωπο; Μήπως η θεολογία δεν υποστηρίζει ότι το ένα αυτό πρόσωπο έχει δύο διαφορετικές φύσεις; Και μήπως η σύγχρονη ψυχολογία δε μας δείχνει καθαρά ότι καθέννας μας κρύβει μέσα του πολλά διαφορετικά πρόσωπα;

Νομίζω ότι το βιβλίο του Σαραντάκου

με βοήθησε να καταλάβω καλύτερα γιατί τόσοι άνθρωποι που έσκυψαν προσεκτικά πάνω στα Ευαγγέλια ανακάλυψαν καθέννας ένα διαφορετικό Ιησού. Γιατί ο Ιησούς χρησιμοποιήθηκε από τις εξουσίες και από τους καταπιεστές, αλλά μπορούσε ταυτόχρονα να ξεσηκώσει τους καταπιεσμένους και να παρηγορήσει τους κατατρεγμένους. Αν έκλεισα το βιβλίο με την εικόνα ενός Ιησού, σκέφτομαι ότι η ενότητα επέστρεψε μέσα από την πολλαπλότητα. Στο σημείο μάλιστα αυτό εντοπίζω την κύρια συμβολή του. Μας καλεί να ξαναδιαβάσουμε τα Ευαγγέλια με ανοιχτά μάτια και να θέσουμε ευθέως όσα προβλήματα μας δημιουργούνται. Οι ασάφειες και οι αντιφάσεις δεν είναι εκεί για να συγκαλυφθούν. Ο Δημήτρης Σαραντάκος μας θυμίζει ότι είναι εκεί για να αποκαλυφθούν και να μελετηθούν.

Δημήτρης Κυριτάτας

Γιώργος Σταμάτης, Ποσοστό Κέρδους, Αξίες και Τιμές Παραγωγής, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000

Στο βιβλίο του αυτό ο Γιώργος Σταμάτης ασχολείται κριτικά με ορισμένες πρόσφατες προσεγγίσεις της μαρξικής θεωρίας των επιπτώσεων της τεχνολογικής εξέλιξης στο ποσοστό κέρδους και της μαρξικής θεωρίας της αξίας. Συγκεκριμένα το βιβλίο περιέχει τέσσερις εργασίες, οι οποίες ασκούν κριτική α) στις απόψεις

του Reiner Franke για τις επιπτώσεις της τεχνολογικής εξέλιξης στη μερίδα των μισθών, β) στις θεωρίες της Standard Simultaneous Methodology (SSM) και του Temporal single Approach (TSS), γ) στην παραδοσιακή λύση του λεγόμενου προβλήματος του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές παραγωγής και δ) στη λεγόμενη New

Solution του προβλήματος του μετασχηματισμού. Παράλληλα το βιβλίο αυτό, όπως και άλλα του ίδιου συγγραφέα, αποσκοπεί στην ανάλυση και στην κατανόηση των γραμμικών συστημάτων παραγωγής.

Η πρώτη εργασία αποτελεί κριτική στο άρθρο του Reiner Franke, *Technical change and a Falling Wage Share if Profits are Maintained*. Όπως υποδηλώνει ο τίτλος, στο άρθρο αυτό ο Franke επιχειρεί να υποκαταστήσει το μαρξικό νόμο της —συνεπείας της τεχνολογικής εξέλιξης— πτώσης του ποσοστού κέρδους με ένα νόμο που θα αφορά πλέον τη σχέση της τεχνολογικής εξέλιξης με τη μερίδα των μισθών. Ωστόσο, ο Σταμάτης δείχνει ότι τα συμπεράσματα που εξάγει ο Franke είναι περιορισμένης ισχύος, γιατί δεν αναφέρονται σε πολυτομεακές οικονομίες, αλλά σε quasi one good economies. Με άλλα λόγια, σύμφωνα πάντα με την άποψη του Σταμάτη, ο Franke διερευνά οικονομίες στις οποίες το καθαρό προϊόν, οι πραγματικοί μισθοί, τα πραγματικά κέρδη και τα μέσα παραγωγής έχουν την ίδια σύνθεση. Ως εκ τούτου τα συμπεράσματα του Franke αναφέρονται σε τέτοιες μόνο οικονομίες, και όχι και σε οικονομίες στις οποίες η σύνθεση των εν λόγω καλαθιών εμπορευμάτων είναι διαφορετική και οι οποίες συνιστούν τον κανόνα. Ο Σταμάτης δείχνει επίσης ότι ο ισχυρισμός του Franke, σύμφωνα με τον οποίο η steady state position που αναλύει εκφράζει μια κατάσταση ισορροπίας, όπου τα τιμιακά και τα ποσοτικά μεγέθη βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση και προσδιορίζονται ταυτόχρονα, είναι εσφαλμένος. Πιο συγκεκριμένα, αποδεικνύει ότι οι τιμές των εμπορευμάτων, η μερίδα των μισθών, το ποσοστό κέρδους και το πραγματικό ωρομίσθιο είναι ανεξάρτητα από το επίπεδο δραστηριότητας,

στο οποίο λειτουργεί μια δεδομένη τεχνική, και συνεπώς ανεξάρτητα και από το καθαρό και το ακαθάριστο προϊόν που αυτή παράγει. Ο Σταμάτης αντικρούει επίσης και εκείνους τους ισχυρισμούς του Franke, σύμφωνα με τους οποίους το πέρασμα από μια συγκεκριμένη steady state position σε μια δεύτερη, η οποία συνεπάγεται τη χρήση περισσότερου κεφαλαίου και λιγότερης εργασίας, οδηγεί, πρώτον, για σταθερή μερίδα μισθών, σε μικρότερο ποσοστό κέρδους, και, δεύτερον, για σταθερό ποσοστό κέρδους, σε μείωση της μερίδας των μισθών. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνει ότι ο Franke δε συγκρίνει δύο steady state position, αλλά τις τεχνικές που χρησιμοποιούνται στα πλαίσια αυτών. Ως εκ τούτου, και σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς του Franke, δεν μπορεί να γίνει λόγος για συγκρίσεις που αφορούν τις παραγωγικότητες κεφαλαίου των steady state position. Καταδεικνύει επίσης ότι οι συγκρίσεις που επιχειρεί να διεξάγει ο Franke μπορούν να γίνουν μόνο στα πλαίσια quasi one good economies και ότι ως εκ τούτου οι διαπιστώσεις του και σε αυτό το θέμα αφορούν μόνο τέτοιου είδους οικονομίες και όχι γενικά τις πολυτομεακές οικονομίες. Στη συνέχεια ο Σταμάτης διερευνά τις επιπτώσεις που έχει η τεχνολογική εξέλιξη πάνω στο ποσοστό κέρδους. Η διερεύνηση αυτή γίνεται τόσο στα στενά πλαίσια του Franke, ήτοι για σταθερή μερίδα μισθών, όσο και ανεξαρτήτως του αν η μερίδα των μισθών μένει σταθερή ή μεταβάλλεται. Κατά την ανάλυση αυτή διαπιστώνει ότι τα όσα πραγματεύεται ο Franke αποτελούν ειδική και μόνο περίπτωση της ανάλυσης του Marx και ότι τα συμπεράσματα που εξάγει ο Marx δεν επηρεάζονται από όσα εκθέτει ο Franke. Τέλος, ένα άλλο ζήτημα, στο οποίο ασκείται κριτική, είναι η έγκυρη ή μη χρήση από τον

Franke των συνθηκών επιλογής τεχνικής του Okishio. Αποδεικνύεται ότι, επειδή στο υπόδειγμα του Franke υπάρχει και πάγιο κεφάλαιο, η εισαγωγή των συνθηκών του Okishio είναι εσφαλμένη. Οι συνθήκες επιλογής τεχνικής που αναπτύσσονται από τον Okishio, οι οποίες σημειωτέον εισήχθησαν στη βάση ενός μοντέλου χωρίς πάγιο κεφάλαιο, δεν μπορούν να γενικευτούν και στα υποδείγματα με πάγιο κεφάλαιο.

Στη δεύτερη εργασία ο συγγραφέας εξετάζει τον προσδιορισμό των αξιών στα πλαίσια των TSS και SSM. Εδώ δείχνει ότι ούτε το TSS συνιστά μια προσέγγιση αξιών δυναμικών καταστάσεων μη ισορροπίας, όπως θεωρείται ότι συνιστά, ούτε το SSM συνιστά μια προσέγγιση αξιών ισορροπίας, όπως επίσης θεωρείται ότι συνιστά. Ο Σταμάτης αναπτύσσει την άποψη ότι και οι δύο αυτές προσεγγίσεις δεν είναι τίποτε άλλο παρά δύο διαφορετικοί ορισμοί των αξιών. Περαιτέρω, αφού αναλύσει και δείξει σε τι συνίσταται η διαφορά αυτών των δύο διαφορετικών προσεγγίσεων ως διαφορετικών ορισμών των αξιών, εισάγει ένα διαφορετικό ορισμό των αξιών τον οποίο καλεί Non-Simultaneous Approach ή Pseudodynamical Approach (NSA ή PDA). Αυτός ο ορισμός των αξιών δια του NSA ή PDA αποσκοπεί να δείξει ότι εκείνα τα εννοιολογικά χαρακτηριστικά, που θεωρείται ότι χαρακτηρίζουν το TSS ως προσέγγιση καταστάσεων μη ισορροπίας, χαρακτηρίζουν και το NSA ή PDA. Έτσι όμως δεν υπάρχει κριτήριο επιλογής μεταξύ του TSS και του NSA ή PDA. Στη συνέχεια προχωρεί σε περαιτέρω ανάπτυξη των εν λόγω προσεγγίσεων. Μεταξύ άλλων εξηγεί ότι τόσο το TSS όσο και το SSM δεν οδηγούν στον προσδιορισμό των αξιών των εμπορευμάτων με βάση την αξία των φθαρέντων μέσων παραγωγής που χρησιμοποιήθηκαν στην παραγωγή

τους και τα οποία παράχθηκαν σε προηγούμενες περιόδους παραγωγής, αλλά με βάση αξίες φθαρέντων μέσων παραγωγής, που παράγονται στην ίδια περίοδο παραγωγής με τα εμπορεύματα των οποίων διερευνούμε τις αξίες. Το μέγεθος δηλαδή των αξιών των εμπορευμάτων εξαρτάται από τις αξίες των ενδιάμεσων εισροών τους. Τέλος, στη βάση του ότι οι εν λόγω μέθοδοι δεν αποτελούν προσεγγίσεις ισορροπίας ή μη ισορροπίας, αλλά διαφορετικούς ορισμούς των αξιών των εμπορευμάτων, διατυπώνει έναν ορθότερο προσδιορισμό των αξιών και διερευνά τη σχέση του ύψους των αξιών στη βάση αυτού του ορθότερου ορισμού σε σύγκριση με τους προηγούμενους.

Η τρίτη κατά σειρά εργασία πραγματεύεται τη λύση του προβλήματος του μετασχηματισμού που έδωσε —πρώτος αυτός— στα τέλη του 19ου αιώνα ο Mühlrfort. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι ο Σταμάτης σε αυτή την εργασία εκθέτει και την άποψη ότι τα γραμμικά συστήματα παραγωγής και τα συστήματα εισροών-εκροών ανάγονται, όχι, όπως υποστηρίζεται συνήθως, στα συστήματα αναπαραγωγής, αλλά στις πρώτες εργασίες που γράφτηκαν γύρω από τις τιμές παραγωγής. Οι τελευταίες αποτελούν κεντρικό σημείο ανάλυσης τόσο στα πλαίσια της ρικαρδιανής θεωρίας όσο και της μαρξικής θεωρίας. Ο Mühlrfort συγκεκριμένα, ο οποίος, σύμφωνα με τον Σταμάτη, είναι ένας από τους πρώτους συγγραφείς που χρησιμοποίησαν ως πλαίσιο ανάλυσης τα εν λόγω υποδείγματα, πραγματεύτηκε όχι ζητήματα που αφορούν την αναπαραγωγή ενός οικονομικού συστήματος, αλλά το μαρξικό πρόβλημα του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές παραγωγής. Σε σχέση με τα ονομαστικά μεγέθη που προσδιορίζουν τα γραμμικά συστήματα παραγωγής —και ως εκ τούτου και τα συστήματα

εισροών-εκροών—, τα ζητήματα, στα οποία ασκείται κριτική, είναι δύο κυρίως. Το πρώτο προκύπτει ως συνέπεια της διερεύνησης των σχετικών τιμακών μεγεθών και του ποσοστού κέρδους που ενέχουν τα υποδείγματα αυτά στη γενική περίπτωση. Συγκεκριμένα, διαπιστώνεται ότι στη γενική περίπτωση δεν προκύπτουν ούτε απόλυτα θετικές σχετικές τιμές ούτε ένα μονοσήμαντα προσδιορισμένο ποσοστό κέρδους. Αντιθέτως, ενδέχεται να προκύψουν τόσο μηδενικές και αρνητικές σχετικές τιμές, όσο τέλος και περισσότερα του ενός ποσοστά κέρδους. Τονίζεται επίσης ότι τόσο οι αρνητικές όσο και οι μηδενικές τιμές δεν έχουν κανένα οικονομικό περιεχόμενο. Αποτελούν, αντιθέτως, όπως δείχνει ο Σταμάτης, εκείνες τις μαθηματικές συνθήκες, υπό τις οποίες είναι δυνατόν να υπάρξει ένα από μαθηματικής και μόνο άποψης ενιαίο ποσοστό κέρδους. Ως άμεση συνέπεια αυτής της διαπίστωσης, ο συγγραφέας θεμελιώνει και την άποψη ότι στη γενική περίπτωση οι τιμές παραγωγής δεν εκφράζουν κατάλληλα τα όσα συμβαίνουν στις πραγματικές οικονομίες, κι αυτό γιατί σε αυτές ούτε αρνητικές τιμές υπάρχουν ούτε μηδενικές. Το δεύτερο ζήτημα που αναλύει είναι ότι στα γραμμικά συστήματα παραγωγής ούτε υπάρχει χρήμα ούτε μπορεί να εισαχθεί διά της εξίσωσης τυποποίησης. Αποδεικνύει ειδικότερα ότι στη γενική περίπτωση, μεταβαλλόμενου του καλαθιού των εμπορευμάτων που χρησιμοποιείται στην εξίσωση τυποποίησης ως τυπικό εμπόρευμα, μεταβάλλονται τόσο οι σχετικές τιμές όσο και το ποσοστό κέρδους. Επίσης αποδεικνύει ότι στη γενική περίπτωση και οι απόλυτες τιμές ενδέχεται να είναι αρνητικές και μηδενικές. Όσον αφορά αυτό το δεύτερο σημείο, εξηγεί ότι με την εισαγωγή της εξίσωσης τυποποίησης τόσο οι

απόλυτες τιμές και το ποσοστό κέρδους όσο και οι σχετικές τιμές δεν είναι χαρακτηριστικά μεγέθη της τεχνικής που χρησιμοποιεί ένα δεδομένο σύστημα παραγωγής, αλλά χαρακτηριστικά μεγέθη του τυπικού του υποσυστήματος. Εκείνου δηλαδή του υποσυστήματος, που ως καθαρό προϊόν του παράγει όχι το καθαρό προϊόν του δεδομένου συστήματος, αλλά το καλάθι εμπορευμάτων που χρησιμοποιείται ως τυπικό εμπόρευμα. Ας σημειωθεί εδώ ότι αυτές οι διαπιστώσεις είναι καθοριστικής σημασίας, αφού κάνουν σαφές α) ότι στα γραμμικά συστήματα παραγωγής δεν υπάρχει χρήμα, β) ότι δεν ισχύει το θεώρημα της μη υποκατάστασης και γ) ότι η υπεραξία είναι θετική και το κέρδος ενδέχεται να είναι αρνητικό και απροσδιόριστο. Τα δύο πρώτα σημεία αποτελούν σημεία κριτικής του Σταμάτη για την αποσαφήνιση των ορίων των γραμμικών συστημάτων παραγωγής και έρχονται σε ευθεία αντίθεση με τις ισχύουσες απόψεις. Σε σχέση όμως με το τρίτο σημείο, επιθυμούμε να διευκρινίσουμε ότι ο συγγραφέας δε στρέφεται ενάντια στο λεγόμενο μαρξικό θεώρημα, αλλά στη γενικευμένη θεώρηση ότι στις πραγματικές οικονομίες μπορεί να επικρατήσει πράγματι ένα ενιαίο ποσοστό κέρδους.

Η τελευταία εργασία αφορά τη λεγόμενη new solution του προβλήματος του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές. Στην εργασία αυτή ο συγγραφέας δείχνει ότι η λύση του παραδοσιακού προβλήματος του μετασχηματισμού, την οποία προτείνει η new solution, είναι εσφαλμένη. Συγκεκριμένα δείχνει ότι η new solution ή θέτει προϋποθέσεις που αντιφάσκουν μεταξύ τους ή έχει περιορισμένη ισχύ σε ορισμένα και μόνο συστήματα και τεχνικές. Διαπιστώνει επίσης ότι τελικά η new solution δεν αποτελεί μια διερεύνηση και μια ερμηνεία του αν και

πώς οι αξίες μετασχηματίζονται σε τιμές αγοράς, όπως οφείλει να αποτελεί, αλλά, αντιθέτως, αποτελεί μια εκ των προτέρων αξίωση ότι οι τιμές αγοράς είναι ίσες με τις αξίες. Ενώ η εν λόγω προσέγγιση επιχειρεί να θεμελιώσει τη μαρξική άποψη ότι οι τιμές είναι μορφές των αξιών των εμπορευμάτων, το μόνο που κάνει είναι να προϋποθέτει άρρητα και χωρίς να το αντιλαμβάνεται και φυσικά χωρίς καμιά περαιτέρω ανάλυση και θεμελίωση ότι οι τιμές αγοράς είναι ανάλογες ή ίσες με τις αξίες. Με άλλα λόγια, ενώ θεωρεί ότι προβαίνει στην «απόδειξη» της ισχύος μιας πρότασης, δεν κατανοεί ότι προβαίνει απλώς και μόνο στην αξίωση της ισχύος μια πρότασης.

Το βιβλίο του Γιώργου Σταμάτη αποτελεί μια προσπάθεια αποσαφήνισης ορισμένων από τις ελλείψεις και τις παρανοήσεις που αφορούν τη μαρξική θεωρία. Αποτελεί επίσης μια προσπάθεια να τεθεί το θεμέλιο για μια προσέγγιση της μαρξικής θεωρίας στη βάση του ότι αυτή δεν αφορά απλώς ορισμένες τεχνικές σχέσεις, αλλά κυρίως τις σχέσεις παραγωγής που επικρατούν στα πλαίσια της

καπιταλιστικής οικονομίας. Το ότι η μαρξική θεωρία δεν εδράζεται απλώς και μόνο στις τεχνικές σχέσεις παραγωγής και στην αξίωση ενός ενιαίου ποσοστού κέρδους προκύπτει, πρώτον, από το ότι, υπ' αυτές τις συνθήκες, εμφανίζονται αρνητικές, μηδενικές και απροσδιόριστες τιμές παραγωγής, δεύτερον, ότι υπό τις ίδιες αυτές συνθήκες δεν είναι δυνατόν να εισαχθεί στο αναλυτικό πλαίσιο το πραγματικό χρήμα και, τρίτον, ότι το αναλυτικό αυτό πλαίσιο δεν περιέχει καμιά πληροφορία για τις ζητούμενες και παραγόμενες ποσότητες εμπορευμάτων. Συγχρόνως, όπως τονίσαμε ήδη, το βιβλίο αυτό αποτελεί και μια ανάλυση των γραμμικών συστημάτων παραγωγής. Πέρα δηλαδή από την όποια σημασία που έχει για την κατανόηση της μαρξιστικής και της μαρξικής θεωρίας, α) εκθέτει και αναλύει τα γραμμικά συστήματα παραγωγής για ζητήματα που αφορούν τις τιμές, τις φυσικές ποσότητες και τέλος τις αξίες, και β) αναδεικνύει ορισμένες πτυχές τους που έρχονται σε ευθεία αντίθεση με τις ισχύουσες απόψεις.

Κώστας Γόγολος

Σάββας Πατσαλίδης, Θεωρία και Θέατρο, Αθήνα 2000, University Studio Press, σελ. 525

Από τους πιο σημαντικούς θεωρητικούς του θεατρικού μεταμοντερνισμού στην Ελλάδα σήμερα είναι ο Σάββας Πατσαλίδης. Το τελευταίο του έργο «Θέατρο και Θεωρία» αποτελεί μια συνέ-

χεια της συζήτησης πάνω στο μεταμοντερνισμό που είχε ξεκινήσει στα δύο προηγούμενα έργα του, *Μεταθεατρικά* (Θεσ/νίκη 1995, Παρατηρητής) και *(Εν)τάσεις και (δια)στάσεις: Η ελληνική τραγωδία και η*